

DE LA CONȘTIINȚA DE NEAM LA CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ CONDIȚIILE ISTORICE CARE AU FAVORIZAT DESĂVÎRȘIREA PROCESULUI

GH. PLATON

În preajma Unirii, un contemporan dădea expresie în următorii termeni nevoii de unitate, forței covârșitoare cu care *ideea* acționa asupra conștiințelor românești: „Întrunirea Principatelor, consemna acesta, nu are trebuință de explicație, de comentarii! Ea nu are trebuință poate de a fi înțeleasă, căci ea e simțită. Întrunirea e o trebuință națională instinctivă, pe care un român o simte curgând împreună cu sîngele prin vinele sale, o sugă cu laptele la sînul mamei sale, o respiră cu aerul țării sale, o gustă cu rodurile țarinei sale, o vede în curgearea apelor patriei sale, o privește în configurația terenului său.

...Un român nu are nevoie să-și explice, să înțeleagă întrunirea, el trebuie să o voteze cu ochii închiși, să o dorească ca pîinea din toate zilele, ca mana din ceruri. Întrunirea! Dar eată tot ce românul poate dori. Întrunească-se Principatele Române, și noi vom avea toate celelalte... Viitorul e al nostru...”¹.

Este, aceasta, o confesiune care-și păstrează, nealterată, valoarea, adîncile-i semnificații, prospețimea.

Generațiile epocii moderne, grupate în organismul statal național, acționînd sub imperiul *conștiinței naționale*, au înfăptuit actele politice pe care s-a sprijinit edificiul României de astăzi: Unirea Principatelor, independența, desăvîrșirea statului național unitar, pe care le-au întărit și le-au legitimat printr-o construcție materială și spirituală corespunzătoare. Era firesc ca cercetarea istorică să încerce explicarea temeiurilor unității, să descopere izvorul ideii, să definească factorii ce i-au conferit forța și perenitatea, care au structurat personalitatea noastră națională. La fel de firesc, în succesiunea etapelor dezvoltării sale, istoriografia a subliniat, cu stăruință, adevărul care s-a impus statornic, în conformitate cu care unitatea a reprezentat *problema centrală*² a existenței noastre spirituale. Moștenită din adîncurile istoriei, ea a asigurat *supraviețuirea* poporului român în mileniul tulbure al migrațiilor, i-a înlesnit *existența politică* în veacurile evului mediu, împotriva tendințelor agresive ale statelor feudale vecine și a Imperiului otoman. În secolul al XVIII-lea, în zorii vieții moderne, sub impulsul aceleiași forțe interne, Principatele au izbutit să-și mențină autonomia; au rămas singurele oaze ale libertății în această zonă în care se ciocneau *interesele* economice, strategice și politice ale celor trei mari imperii (otoman, țarist și habsburgic), în cuprinsul cărora, împreună cu părți din pămîntul românesc, au fost anexate toate teritoriile țărilor libere altădată.

¹ Cf. *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, Edit. politică, București, 1966, p. 85—86. Din articolul intitulat *Chestia cea mare pentru români*, inserat în ziarul „Zimbrul”, nr. 132, din 20 iunie 1856 semnat de Gh. Melidon.

² Constatarea îi aparține lui G. Brătianu. Cf. *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943.

Forța națiunii române, capacitatea sa de a realiza opțiunile politice naționale au fost generate de această *unitate în cugete și în simțiri*. Ieșită din adâncurile istoriei, consolidată de-a lungul veacurilor, unitatea românească și-a adăugat, mereu, noi valori, care i-au conferit noi dimensiuni, în secolul în care s-a format și s-a afirmat *națiunea*, această *sinteză* a întregii noastre dezvoltări istorice.

Este la fel de firească, așadar, preocuparea de a dezvălui premisele, trăsăturile esențiale și dimensiunile acestui fenomen istoric, capabil să definească mai bine personalitatea și spiritul propriei noastre istorii, să desprindă contribuția cu care românii s-au înscris în universalitate. În egală măsură, în afară de faptul că națiunea reprezintă o formă generală a existenței societăților în epoca modernă³, viața lumii de astăzi, transformările survenite în geografia, în politica și în mentalitățile contemporane au determinat menținerea pe un prim plan a problemei naționale. Tendințele imperiale, ce-și ascund agresivitatea în spatele unor sofisticate subterfugii ideologice, economice sau politice, se ciocnesc de rezistența tot mai hotărâtă a popoarelor, care au optat în favoarea libertății, a independenței. Nu este surprinzător, așadar, că istoriografia — și ea — reprezintă un teren pe care această dispută și-a găsit evidente forme de expresie.

În ceea ce ne privește, o mărturisim deschis, discuțiile cu privire la *existența, romanitatea și continuitatea* românilor, la *formarea națiunii* și cristalizarea *conștiinței naționale*, care s-au purtat cu începere din secolul al XVII-lea și au inaugurat istoriografia noastră modernă, spiritul în care a fost scrisă opera istorică a *Școlii ardelenne* sau a istoriografiei romantice, care caracterizează întreaga istoriografie românească, până în zilele noastre, au fost și sînt *angajate*, ferm și conștient. Istoricii secolului al XVII-lea și al XVIII-lea au scris cu scopul de a spulbera *basnele*, pentru a da un răspuns pe măsură aceluia care „s-au obișnuit a vomă cu condeiul asupra românilor“⁴, după expresia lui Petru Maior. Istoricii epocii care a urmat, la rîndul lor, au făcut din istorie un eficace instrument de subliniere a personalității și a opțiunilor naționale, răspunzînd detractorilor cu argumentele noi ale științei timpului lor.

Din rațiuni care, uneori, sînt străine spiritului științific, în anumite cercuri din străinătate, în zilele noastre, a fost reluată discuția cu privire la originea, romanitatea, continuitatea și unitatea românilor. Au fost reînviolate teorii vechi, demult căzute în desuetudine, au fost inventate altele noi, *descoperite* noi argumente pentru a le susține și a justifica limpezi obiective politice contemporane. Discuția, faptul apare evident, are o importanță și semnificație care depășesc cadrul strict științific.

Istoriografia noastră actuală, în spiritul militant pe care l-a moștenit și cultivat, s-a angajat, cu responsabilitate, în această importantă luptă ideologică. Datoria sa nu este de a răspunde integral tuturor aceluia care pun la îndoială sau mistifică adevărurile fundamentale ale istoriei noastre. O asemenea sarcină nu este posibilă și nici necesară de altfel. Cel mai bun și mai sever răspuns, potrivit nobilului îndemn al șefului statului însuși, este acela de a *scrie istoria așa cum a fost*, a înfățișa *adevărul istoric*, pe baza analizei riguroase științifice

³ Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 26.

⁴ Petru Maior, *Scrieri*, Ediție critică alcătuită de Florea Fugaru, Prefață și tabel cronologic de Maria Protase, Edit. Minerva, București, 1976, p. 93—95.

a faptelor, adevărul unei istorii în centrul căreia s-a situat, mereu, lupta pentru dreptate și libertate, pentru apărarea demnității și a personalității naționale.

În acest spirit, pe această linie și cu această finalitate militantă se înscrie și discuția noastră, aflată în prelungirea unor constante preocupări, cu valoroase rezultate, ale istoriografiei contemporane.

O discuție asupra *națiunii* comportă abordarea unei problematice complexe al cărui cîmp se extinde asupra întregii noastre istorii. Nu este necesar, credem, să stăruim asupra *definiției*. Observațiile care au fost formulate⁵ sînt edificatoare cu privire la imposibilitatea de a găsi un tipar corespunzător. Din cauza complexității sale, a dinamismului ce-i caracterizează dezvoltarea, a legăturilor multiple cu organismul în care se naște și se afirmă, a faptului că se află în continuă mișcare și devenire, exprimînd, în fond, procesul însuși de dezvoltare a societății, națiunea nu poate fi încadrată, exact, în tiparele unei definiții, oricît de completă ar părea aceasta. Schemele tipologice generale, modelele unice, nu-și pot avea locul într-o asemenea cercetare. Tot mai multe și mai autorizate sînt opiniile formulate în favoarea studierii fenomenelor concrete, naționale, specifice. Recentul colocviu franco-polon, care s-a desfășurat la Strassbourg, reprezintă o vie mărturie în acest sens⁶, se consideră, chiar, că este riscantă utilizarea unei terminologii cu pretenție de generalitate. La o altă reuniune științifică, anterioară, un participant aprecia, nu fără temei, că această terminologie, uzitată îndeobște, s-a format în împrejurări diferite, foarte diferite, chiar; fiecare termen îmbracă un caracter specific național. „De aceea este dificilă, periculoasă, chiar, încercarea de a descrie aceste fenomene într-o limbă străină“. Discuția care s-a purtat cu prilejul reuniunii noastre, remarcă vorbitorul în continuare, a reliefat, fără nici o umbră de îndoială, că „dezvoltarea conștiinței naționale și a naționalismului sînt strict individuale, proprii fiecărei națiuni“⁷. Pe același teren au fost purtate discuțiile și în același sens au fost desprinse și concluziile colocviului consacrat rolului jucat de iluminism în formarea conștiinței naționale la popoarele din sud-estul Europei⁸.

⁵ Asupra definiției, a se vedea *Națiune și contemporaneitate*, Edit. științifică, București, 1971, p. 47—50; El. Florea, *Cu privire la evoluția conceptului marxist de națiune*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.“, nr. 6, 1967, p. 66 și urm. și A. Gavrilă, *Conceptul de națiune*, *Ibidem*, nr. 3, 1970, p. 40—53.

⁶ Cf. *Developpement de la conscience nationale en Europe centrale du XVIe au XXe siècle. Actes du colloque polono-français*, Poznan, 6—7 april, 1981, Rédaction des Actes: Ianusz Pajewski et Maciej Serwański, Poznan Universitet im. Adama Mickiewicza, 1982 (Recenzia în „Revista de istorie“, t. 37, nr. 4, 1984, p. 388—390).

⁷ *Le developpement de la conscience nationale en Europe orientale. Colloque de la Commission internationale des Études slaves du Comité international des sciences historiques*, Paris, 29 et 30 Janvier, 1968, p. 78. Sublinierea îi aparține lui Walter Leitsch, profesor la Universitatea din Viena.

⁸ Cf. Association Internationale d'études du Sud-Est Européen, *Les lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est européen, Actes du Colloque international organisé par la Commission de l'AIESEE pour l'histoire des idées, sous les auspices et avec le concours financier de l'UNESCO, Paris, 11—12 avril 1968*, Bucarest, 1970.

Pentru o asemenea atentă departajare pledează și cercetătorii români. Dezbaterile în acest sens au confirmat faptul că „diviziunile impuse de interpretarea fenomenelor occidentale nu pot fi suprapuse pe realitățile din centrul sau din sud-estul Europei⁹. Alte numeroase lucrări¹⁰ se situează, cu tot mai multă fermitate, pe terenul respectării caracteristicilor particulare în cercetarea fenomenului de constituire a națiunilor, de formare a conștiinței naționale. Exemplul istoriei noastre reprezintă, de altfel, un puternic argument în acest sens.

Tentativa de a ajunge la o clarificare teoretică și metodologică în privința procesului de formare a națiunii române—considerată „*problemă majoră*“ a științei istorice din țara noastră — a fost încercată abia în 1966¹¹. Materialele consfătuirii care s-a desfășurat în acel an sînt semnificative asupra nivelului la care se afla, atunci, cercetarea. Progresele realizate de istoriografia noastră în ultimii 20 ani, reliefind adevăratele dimensiuni ale problemei, au atras un spor de interes din partea istoricilor, dar, totodată, și o mai mare circumspecție. Cu toate acumulările realizate pe plan teoretic¹² și în clarificarea unor probleme, perspectiva *sintezei* rămîne îndepărtată, încă. Încercările de pînă acum n-au depășit nivelul lucrărilor de popularizare¹³.

Convingerea, tot mai frecvent mărturisită de cercetătorii serioși, potrivit căreia națiunea reprezintă o „*rezultantă a totalității istorice*“¹⁴, a impus o nouă strategie, ce și-a găsit expresie, pe de o parte, în *tratarea procesuală* a fenomenului unității, urmărit în devenirea sa istorică¹⁵, iar pe de alta în realizarea unor sinteze *șui generis*, prin gruparea și expunerea — în succesiunea lor cronologică — datelor privind *continuitatea românilor* și a acelorora, numeroase și variate, referitoare la *unitatea lor*¹⁶. Ordonarea datelor cunoscute oferă o perspectivă fas-

⁹ Alexandru Duțu, *Modèle heuristique et modèle historique*, intervenție la dezbaterile pe tema *Conscience nationale et mouvements de libération*, „Revue des études Sud-Est européennes“, tome XVII, 1979, nr. 4, p. 717—772. Materiale interesante sînt semnate de D. Hurezeanu, Valentin Georgescu, Dan Berindei, Eugen Stănescu, participanți la dezbateri, p. 715—777.

¹⁰ Printre aceștia, l-am aminti pe Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford, 1983.

¹¹ În „Revista învățămîntului superior“, nr. 8, an. VIII, 1966, sînt înserate lucrările consfătuirii științifice care s-a desfășurat la 3 iunie 1966. Dezbaterile au fost purtate în jurul referatului: *Formarea națiunii române*, prezentat de V. Maciu și Ștefan Pascu (p. 10—28). Vezi și Șt. Pascu, *Formarea națiunii române*, București, 1967.

¹² Cf. *Națiune și contemporaneitate* și vol. *Națiune, suveranitate, independență*, Edit. politică, București, 1977. Se remarcă studiul semnat de D. Hurezeanu, *Națiunea română socialistă rezultat logic al dezvoltării istorice*. Vezi și C. Vlad, *Eseuri despre națiune*, București, 1971.

¹³ V. Curticăpeanu, *Formarea națiunii române și a statului național unitar român*, Colecția File de istorie, Edit. politică, București, 1974.

¹⁴ Expresia îi aparține lui Damian Hurezeanu, care s-a remarcat prin contribuții de ținută. Cf. *Formarea națiunii române*, în „Revista de istorie“, t. 28, nr. 7, 1975.

¹⁵ O remarcabilă realizare în acest sens este lucrarea profesorului Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român 1918*, vol. I—II, Edit. Acad. R.S.R., București, 1983. A se vedea și lucrarea noastră, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Edit. Junimea, Iași, 1980.

¹⁶ Pe această linie se situează ultimile lucrări de sinteză elaborate de N. Stoicescu: *Continuitatea românilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980 și *Unitatea românilor în evul mediu*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1983.

cinantă, luminează mai limpede temeurile pe care a fost clădită *unitatea*, această dimensiune în sensul căreia s-a dezvoltat întreaga noastră istorie.

Lucrările speciale consacrate veacului al XVIII-lea în rîndul cărora un loc atît de important îl ocupă lucrările profesorului David Prodan¹⁷, la care se adaugă demersurile privind *iluminismul*¹⁸, *romantismul*¹⁹, aspectele particulare ale acestor curente, ne-au apropiat sensibil de înțelegerea împrejurărilor istorice în care s-a constituit *națiunea* și s-a cristalizat *conștiința națională*.

La convingerea că națiunea este un *fenomen de sinteză*, produs al întregii noastre istorii, se adaugă, în egală măsură, și aceea potrivit căreia — așa cum remarcă Lenin — că ea reprezintă „produsul inevitabil și forma inevitabilă a epocii burgheze”. Cu o singură excepție, deloc semnificativă²⁰, de altfel, istoricii români sînt de acord cu faptul că națiunea română și conștiința națională s-au definit și afirmat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, în contextul transformărilor care s-au petrecut în această perioadă istorică, acceptă ideea potrivit căreia secolul al XVIII-lea reprezintă creuzetul în care s-au definit impulsurile, s-au cristalizat liniile dezvoltării naționale. Fermitatea și constanța sînt necesare astăzi, în condițiile în care, în istoriografia europeană — și în cea a unora dintre țările vecine — se manifestă tendința de a considera existența unei conștiințe naționale în veacurile de început ale evului mediu²¹. Rezervele formulate cu privire la acceptarea doar a sensului medieval al termenului, a considerării unui gen deosebit de solidaritate față de cea caracteristică conștiinței naționale moderne, nu înlătură confuzia din care se

¹⁷ Acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Vaiachorum*. Edit. științifică, București, 1967, *Răscoala lui Horea*, Ediție nouă revăzută, vol. I—II, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984.

¹⁸ Am aminti, în acest sens, ultima lucrare a lui Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, remarcabilă prin cuprinderea și explicarea interferențelor fenomenelor românești cu cele europene.

¹⁹ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780—1840*, Edit. Minerva, București, 1972.

²⁰ Este vorba de un demers al lui N. Ioța, inserat în paginile revistei „Contemporanul”, în care situează procesul de formare a națiunii cu cîteva secole înainte.

²¹ Cf. Karl Ferdinand Werner, *Les nations et le sentiment national dans l'Europe médiévale*, în „Revue historique”, nr. 496, 1970, Konstantin Symons-Symonolewicz, *National Consciousness and Social Theory*, în „Canadian Review of Studies in Nationalism”, University of Prince Edward Island, vol. VII, nr. 2, 1980 și *National Consciousness in Medieval Europe. Some Theoretical Problems*, *Ibidem*, VIII, nr. 1, 1981. Pentru zonele vecine, cf. Joseph Perényi, *La conscience nationale dans les chroniques hongroises du XIIIe siècle*, în vol. *Developpement de la conscience nationale en Europe orientale*, p. 52—58, B. Cvetkova, *Problems of the Bulgarian Nationality and the National Consciousness in the XV—XVIII c.*, în „Études historiques”, VI, 1973 (p. 58—80), Fr. E. Thiriet, *La formation d'une conscience nationale hellénique en Roumanie latine (XIIIe—XVIe siècles)*, în „Revue des études Sud-Est Européenne”, t. XIII, nr. 2, 1975, p. 187—196. Ianusz Tazbir, *Recherches sur la conscience nationale en Pologne au XVIe et XVIIe siècles*, în „Acta Poloniae Historica”, XIV, 1966, p. 5—22.

Informațiile bibliografice au fost extrase din referatul, aflat în manuscris, alcătuit de Ștefan Lemny și prezentat în cadrul obligațiilor de doctorat, cu titlul *De la conștiința de neam la conștiința națională. Problematika unei idei*. El reprezintă un capitol din lucrarea de doctorat intitulată *Manifestări ale conștiinței naționale în țările române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*.

pot naște interpretări greșite, cu implicații teoretice sau politice. În istoriografia românească, *conștiința de neam* — termenul a fost pus în circulație destul de recent²² — are o accepțiune clară, inconfundabilă, pe care nu o mai întâlnim.

Este limpede faptul că, de la *conștiința de neam*, s-a ajuns la *conștiința națională* în cursul unei dezvoltări treptate, nu prin transformare bruscă, prima fiind încorporată în cea de a doua²³. În ce constă, însă, deosebirea? Care sînt elementele noi, care conferă conștiinței naționale atributele sale deosebitoare? După părerea noastră, conștiința națională cuprinde în sine ideea necesității unității politice, care activează, conferă un alt orizont și sens conștiinței anterioare, constatativă, în esența sa. Această transformare, care s-a efectuat într-un timp îndelungat, și a cuprins cîteva generații, s-a petrecut sub impactul proceselor, fenomenelor și a evenimentelor secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale celui următor. Moștenirea acumulată²⁴, decantată în acord cu noile realități, căpătând dimensiuni noi, o altă pondere; opțiunea unității politice devine o *condiție a existenței*. A fost necesară o epocă de transformări structurale pe plan economic, social, politic și cultural, plină de grave evenimente și primejdii, pentru ca formele definitorii ale conștiinței naționale să se instaleze în straturi sociale mai largi²⁵. Inceput în secolul al XVIII-lea, acest proces se va desăvîrși în secolul al XIX-lea, numit, pe drept, secol al naționalităților.

Să urmărim, pe scurt, care au fost împrejurările și factorii sub a căror presiune conștiința de neam a căpătat noile sale dimensiuni, și-a afirmat existența națiunea română. Din succinta lor enumerare vom putea să ne convingem de adevărul, în conformitate cu care, *comună* în procesul de formare a națiunilor este doar generalitatea fenomenelor; acestea, însă, cunosc forme particulare de expresie și duc la consecințe deosebite. Exemplul românesc este semnificativ și în acest sens.

Expuse separat — din nevoia de a le contura profilul — faptele, fenomenele și evenimentele pe care le avem în vedere nu pot fi înțelese decît în interferențele, interdependențele, în interacțiunea lor, în raport de consecințele produse în societatea timpului, apreciate în procesualitatea pe care o reprezintă și o definesc.

Sub impactul *revoluțiilor, demografică, agrară și industrială*, din interferarea și drept consecință a cărora (ca urmare a răspîndirii și activizării culturii) se produce o complexă și profundă *revoluție ideologică* — acestea ating, subminează

²² Așa cum tot Șt. Lemny a constatat, termenul „este un produs relativ recent și specific istoriografiei noastre“. *Loc. cit.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ Cf. Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Român-românesc în textele românești din veacurile XV—XVII*, în „Studii“, t. 17, 1964, nr. 5.

²⁵ O concisă și foarte exactă enumerare a acestor transformări în referatul lui Ștefan Lemny. Într-un alt studiu, la fel de riguros documentat (*De la conștiința unității de neam la conștiința națională*, în „Revista de istorie“, t. 37, nr. 2, 1984, p. 107—125), N. Stoicescu afirmă, mai tranșant, „importanța deosebită a secolului al XVIII-lea în consolidarea unității românești pe toate planurile: politic, cultural, religios, al limbii ca și în generalizarea pe această bază a conștiinței unității de neam, devenită conștiință națională la începutul sec. XIX“.

și transformă structura și suprastructura — se constituie o lume nouă, cu un alt orizont mental, spiritual.

Dezvoltarea relațiilor de schimb și adaptarea moșiilor la condițiile pieței, constituirea pieței interne, a celei naționale, creșterea numărului satelor și a orașelor, a populației sătești și orașenești, diferențierea acesteia, sporirea ponderii burgheziei și a îndeletnicirilor burgheze, locul ocupat în societate de comerț și meșteșuguri ș.a. conferă societății românești un aspect dinamic și complex²⁶; sînt stabilite noi raporturi și rînduiri. Oamenii sînt scoși din „tihnă” și rutina, caracteristice feudalismului și aruncați într-o lume nouă, în care se produce, se circulă, se creează relații întinse, se construiește, se gîndește etc. Această viață nouă, mai trepidantă, transpare din toate documentele vremii. Oamenii vînd și cumpără, fenomenul devine o obișnuință, apelează frecvent la ocîrmuire, cunosc existența legilor noi și a reglementărilor care definesc noile relații sociale. Dublul act de emberare, din 1746 și 1749, al lui Constantin Mavrocordat, a avut, cu siguranță, importante consecințe asupra mentalului țărănesc.

Actele normative ale vremii, așezămintele domnești din Moldova, conțin, în motivația lor, informații din care se desprind noile stări de lucruri. Cine parcurge, de pildă, cu răbdare și discernămint, datele cuprinse în documentul cunoscut sub denumirea de *Condica iluziilor*²⁷ (exemplul poate fi extins la orice alt document de gen) — denumire sub care este cunoscut recensămîntul fiscal din 1803 — constată, în primul rînd, dezvoltarea considerabilă a ariei asupra căreia se extinde activitatea oamenilor. Pînă acum, oamenii au fost constrînși să-și petreacă viața în perimetrul strîmt al unui stat sau ținut; noile cerințe îi determină să se miște mai mult, să călătorească, pentru trebuințele lor sau ale stăpînilor, pentru a putea să-și desfacă produsele și să cîștige banii atît de necesari în condițiile *fiscalizării relațiilor*, operate de către regimul politic fanariot²⁸. Relațiile satului cu tîrgurile și orașele devin constante; negustorii, al căror număr crește considerabil, transformă comerțul într-o activitate permanentă și uniformă, care se extinde asupra întregului teritoriu, depășind chiar granițele politice. Negustorul vehiculează nu numai mărfuri; odată cu ele aduce cărți, știri, idei.

Este dificil — nici nu ne-am propus acestea — să surprindem, în cîteva trăsături, ritmul clocotitor al acestei vieți. Specialistul va aprecia, credem, că în spatele proceselor, a fenomenelor, a relațiilor, a faptelor și a evenimentelor care dau expresie noului — sub varietatea și complexitatea aspectelor sale — se ascund acțiuni ale oamenilor; că acestea au fost gîndite, puse în practică de oamenii care, încetul cu încetul, voit sau nu, conștient sau dînd curs unor deprinderi, au construit această viață nouă, în cursul căreia s-au transformat ei înșiși, și-au schimbat modul de a gîndi și a aprecia viața, și-au croit un nou mental.

Firește, aceste transformări sînt indisolubil legate de ridicarea nivelului cultural, de răspîndirea științei de carte — necesare spiritului și întreprinderilor moderne; o răspîndire care nu este limitată la nivelul elitelor, se extinde la

²⁶ Despre „ampla mișcare a mediilor sociale”, „mobilitatea socială accentuată”, care dă societății un aer „eteroclit”, cf. Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 217—218.

²⁷ Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. VII—VIII.

²⁸ Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 57 și *passim*.

straturile de jos ale poporului, îl face apt să recepteze anumite sensuri ale ideilor generoase, vehiculate în secolul luminilor și în cel al revoluțiilor și al naționalităților. Să reținem, deocamdată, că, în legătură cu preocupările zilnice, cu activitățile agrare și proiectele industriale, cu noile orientări și motivații ale administrației de stat, cu activitatea comercială — în cuprinsul căreia era angrenată o parte atât de însemnată a populației, cu legăturile multiple interne și externe, cresc solicitările și cerințele. Preocupările pentru răspîndirea științei de carte în masele largi, chiar în limitele restrînse ale necesităților imediate, au avut drept consecință, în Transilvania, dar și în Principate, rezultate care, pe fondul general al dezvoltării culturii, sub influența și în legătură și cu ceilalți factori care acționau în epocă, au provocat, se poate spune, o reacție în lanț, care și-a sporit mereu aria și capacitatea de cuprindere.

Dezvoltarea pieței interne, organizarea, regularizarea și intensificarea relațiilor de schimb, întărirea legăturilor tradiționale cu Transilvania și multiplicarea lor, începutul procesului de integrare în circuitul internațional și stabilirea unor relații constante, au creat și au întărit un *complex organic* de legături, economice, mai ales, dar cu implicații adînci de natură socială, politică, spirituală, națională, în general. Accesul larg la știința de carte, răspîndirea cuvîntului scris, au avut drept ultim rezultat întărirea *conștiinței de sine*. Cartea de învățătură, religioasă sau laică, promova valorile limbii și ale istoriei naționale; acestea se însușeau odată cu buchile care le dădeau expresie²⁹.

Consolidarea noilor stări de spirit — realizată în cursul dezvoltării firești, normale, a unui proces obiectiv, ireversibil, capitalist, în esența sa, care, prin toate formele sale de expresie, promova și întărea unitatea, în toate laturile sale — a fost accelerată sub presiunea forțelor potrivnice cu care a fost confruntată evoluția societății românești. Gravele amenințări dinlăuntru și din afară, care puneau sub semnul întrebării existența înseși a românilor — cărora nu le erau recunoscute drepturile elementare înscrise în *marile chărți ale libertății secolului* — au generat și au întreținut o puternică și constantă afirmare a personalității proprii. Reacția care s-a produs în această perioadă și care și-a găsit forme multiple

²⁹ Ar fi util, poate, de reținut aici că, în pofida teoriei potrivit căreia ortodoxismul — „religie obscurantistă, înșepenită în tipicuri și formalism“, potrivit lui E. Lovinescu (Cf. *Istoria civilizației române moderne*, Edit. Științifică, București, 1972, p. 68) — ar fi reprezentat cel mai activ ferment al orientalizării și i-ar fi aruncat pe români „în primejdia contopirii în marea masă a slavilor de sud și apoi de est“ (Ibidem) — este limpede astăzi că, cel puțin în ceea ce privește împotrivirea la unirea cu biserica Romei, a avut drept efect întărirea sentimentului unității românești (Cf. C. Brătianu, *Les origines de la formation de l'unité roumaine*, București, 1943, p. 195. Vezi și Keith Hitchins, *Religion and Romanian Consciousness in Eighteenth-Century Transylvania*, în „The Slavonic and East European Review“, 1979, nr. 2, p. 214—239). Pentru poporul român, care „s-a născut creștin“ (cf. N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, p. 116) credința s-a confundat cu *legea românească*, cu tradiția; în ea au fost incorporate elementele esențiale care l-au legat de realitățile țării, de pămîntul pe care-l locuia, i-au definit personalitatea. De aceea, în perioada de constituire a națiunii, ortodoxismul românesc s-a singularizat, s-a detașat. În mentalitatea individuală românească, obiectivele naționale nu au fost subsumate celor generale, afișate de Rusia, de pildă, legate de lupta pentru eliberarea creștinilor de sub dependența Porții, împletite atât de strîns cu obiectivele panslavismului. Ortodoxismul românesc și-a păstrat individualitatea națională.

de expresie, în afirmarea romanității și a continuității, în cultivarea limbii, a tradițiilor și a *legii* strămoșești, depășește, prin amploare, mijloace de exprimare și consecințe, desigur, pe aceea, aflată sub semnul duratei, din perioada de formare și afirmare a poporului român și a limbii sale. În acel mileniu, de adâncă frământare și primejdii, sub presiunea continuă a populațiilor în migrație, izolată prin masa slavă de lumea etnică de care aparținea, romanitatea orientală nord-dunăreană, de pe teritoriul Daciei, cultivându-și limba, păstrându-și tradițiile și credința, a izbutit să se definească și să se mențină, manifestând o uimitoare capacitate de rezistență. În secolul al XVIII-lea, s-a repetat, parcă, în alte împrejurări și la altă scară, amenințările din perioada istorică a genezei. Noua amenințare, însă, era cu mult mai mare, mai apropiată; experiența verificase realitatea primejdiei.

Așezarea geografică în spațiul european își dovedea, încă odată, vulnerabilitatea. În expansiunea lor, la adăpostul formulei eliberării creștinilor de sub dominația Porții, Imperiul pravoslavnic al țarilor și Austria apostolică, încetul cu încetul, au înglobat, în cuprinsul stăpînirii lor, întinse teritorii, aflate, înainte, sub dependența sau sub stăpînirea Turciei. Transilvania, Banatul, Bucovina, Basarabia, teritorii românești, au avut aceeași soartă. Cele două Principate, care au izbutit să-și păstreze ființa de stat și autonomia, singure, au rezistat acestei uriașe presiuni și amenințări. Teritoriul lor, străbătut mereu de armatele beligerante, a fost teatru de război; locuitorii, impuși la grele sarcini administrative sau fiscale, au fost martori ai rapturilor făcute pe seama pămînturilor lor, au suferit consecințele acestora. Numai între 1769 și 1829, teritoriul Moldovei și al Țării Românești a fost de cinci ori teatru de război, 24 de ani a fost situat sub regim de ocupație militară, care i-au secătuit resursele materiale³⁰.

Aflat în defensivă, pentru a-și menține pozițiile în Principate, Imperiul otoman a introdus regimul fanariot — expresia cea mai dură a dominației politice — cu întreg cortegiul său de consecințe asupra vieții sociale și politice, culturale și spirituale, în general. Făcînd abstracție de elementele de progres — acestea, fără să fie de esența regimului, au existat — de contraponderea pe care suzeranitatea față de Poartă a opus-o tendințelor expansioniste ale Rusiei și ale Austriei, *regimul* a afectat puternic interesele materiale, sentimentele și personalitatea autohtone, activizînd rezistența. Corabia românească plutea, egal amenințată, între Scylla crucii și Charibda semilunii.

Pericolele din afară se asociau cu cele dinlăuntru. Masiva invazie de elemente străine — care a continuat și după înlăturarea regimului fanariot — și transformarea Principatelor în „suburbie” (colonie) a Imperiului otoman, exploatarea parazitară a populației românești³¹, au determinat o puternică și complexă reacție pe linie națională.

În aceeași vreme, în Transilvania, ocupația austriacă, cu toate rigorile sale, împingerea românilor spre periferia societății, trecerea la biserica Romei — lăsînd la o parte factorii care au generat-o și limitele în care s-a realizat — au pro-

³⁰ Pentru obligațiile locuitorilor în ultimele două războaie (1806—1812 și 1828—1829), a se vedea, R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău*, vol. II, București, 1909 și Mihai Gălan, *Ocupația rusească în Moldova în anii 1829—1834, în „Cercetări istorice”, an. XXII (1934—1936), nr. 1.*

³¹ Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 60 și urm. și *passim*.

voacă reacția generală și au avut consecințe asupra *întregii lumi românești*, sudată prin miile de fire ale vieții istorice. Reacția, diversă sub raportul condițiilor de manifestare, a fost mai consistentă pe direcția constantă de afirmare a personalității proprii. Cultivarea limbii și a tradițiilor, a legii strămoșești, au reprezentat forme comune de manifestare, cu rezultantă generală, națională.

Din cauze decurgînd din aceste împrejurări — pe care le-am schițat, doar, aici — *sentimentul național* al românilor, conturat limpede, deosebit de activ, este legat nu de concepte generale, abstracte, ci de realitatea practică, nemijlocită; este o reacție în fața pericolelor care amenințau țara, poporul, cultura, tradițiile și credința. Așa cum, pe drept, s-a apreciat — observația este valabilă, în egală măsură și pentru Transilvania — „față de o cîrmuire pămînteană, ostilitatea ar fi îmbrăcat numai un aspect social și politic; față de una străină ea a devenit, inevitabil, națională”³².

Ajunși în acest punct, considerăm necesar un răspuns, de exactitatea căruia depinde, în esență, dezlegarea controversei în jurul factorilor care marchează caracterul național al revoluției din 1821³³. Au făcut, românii, la început sau pe parcursul secolului, distincție între turci și fanarioți? Au putut fi fanarioții disociați de stăpîinii pe care-i serveau? Chiar dacă, în multe cazuri, unii dintre domnitori au mers mai departe decît interesele patronilor și chiar dacă *grezizarea*, în sensul consecințelor negative ale procesului, a reprezentat, exclusiv, opera fanarioților, rigorile regimului aparțin de natura relațiilor cu Poarta. Adevărul a apărut limpede contemporanilor în general, nu numai elitelor care puteau distinge conținutul politic al evenimentelor³⁴. Practic, credem noi, disocierea — imposibilă de realizat în cursul secolului al XVIII-lea — nu a fost posibilă nici în programul și în obiectivele revoluției din 1821. Rezerva lui Tudor Vladimirescu, sublinierea ostentativă pe care o face în documentele sale cu privire la orientarea acțiunii doar spre curmarea abuzurilor și restabilirea ordinii interne, întreținerea relațiilor și continuarea tratativelor cu Poarta — asigurată, mereu, de credința

³² *Ideile politice și iluminismul în Principatele române*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1972, p. 163.

³³ Așa cum se știe, Andrei Oțetea consideră revoluția ca avînd un caracter antiotoman (*Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, 1971), în timp ce Mircea Radu, căruia i s-a asociat G. D. Iscru, deduc caracterul național al revoluției din orientarea sa *antifanariotă* (Cf. *1821 Tudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Edit. Scrisul Românesc, Craiova, 1978 și G. D. Iscru, *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Edit. Albatros, București, 1982 și *Introducere în studiul istoriei moderne a României*, Edit. științifică și enciclopedică, Bucurști, 1983).

³⁴ O analiză interesantă în studiul lui Constantin Șerban, *Les préliminaires de l'époque phanariote*, în vol. *Symposium l'Epoque Phanariote*, 21—25 octombrie, 1970, à la mémoire de Cléobule Tsourkas, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1974, p. 29—39. Autorul remarcă: „...le moment historique où ont été nommés les princes phanariotes est vraiment fin d'un processus né quelques décennies avant et qui n'a provoqué aucune surprise... C'est pourquoi une analyse profonde des préliminaires de l'époque phanariote nous permettra non seulement de nous convaincre facilement que cette époque était en réalité une forme nouvelle de la domination ottomane dans les Pays roumains, mais qu'elle était en même temps la solution la plus acceptable pour la Valachie et la Moldavie, leur évitant la destinée des provinces turques proprement dite (des pachaliks), comme d'autres parties de notre pays (par ex. la Dobroudja, le Banat, la Transylvanie d'ouest)”. *Ibidem*, p. 31.

țării — au fost determinate de considerente de natură tactică, de complexitatea extremă a situației internaționale, de interesele contradictorii ale puterilor în zonă, de incertitudinea existentă în legătură cu acțiunea eteristă și cu planurile urmărite de Rusia ș.a. Analiza situației din secolul al XVIII-lea conduce limpede spre o asemenea încheiere. În obiectivele naționale ale românilor, în cele afirmate de elita conducătoare, ca și în cele cărora le dădeau expresie masele populare, dependenței față de Poartă nu putea să i se acorde circumstanțe atenuante, nu i se putea rezerva o altă atitudine. *Libertatea națională era una și indivizibilă. De altfel, turcii, ei înșiși, au înțeles exact acest lucru*³⁵.

Dinamismul vieții interne și redimensionarea hărții Europei, pericolele care-i amenințau pe români dar și perspectiva unor schimbări în structura politică a sud-estului european, a dus, în egală măsură, la modificarea viziunii politice asupra realităților și a organizării interne, asupra statutului juridic al lumii românești — din Transilvania și din Principate. Viziunea nouă, redimensionată în acord cu alte perspective, impunea o activizare a energiilor. *Lupta politică* (în limitele și cu mijloacele îngăduite) devine o dimensiune, o trăsătură distinctivă, expresie și parte a conștiinței naționale. Conștiința de sine, națională, acum, se manifestă prin mijlocirea unor opțiuni și solidarități noi, de factură modernă. Acestea, deși nu-și găsesc forme de expresie identice în structurile mentale ale epocii, au suficiente puncte comune, capabile să le definească esența nouă, modernă³⁶.

Culturii epocii — în care a fost încorporată atât moștenirea autohtonă, cât și elementele spiritului nou, modern, european — i-a revenit un important rol în susținerea noilor direcții impuse de acomodarea societății românești la nou, în cristalizarea ideologiei politice naționale³⁷, în structurarea mentalităților claselor, în acord cu noile opțiuni sociale, politice și naționale. Cultura, ca instrument de acomodare la cerințele timpului, a sporit, însă, orizontul de cunoaștere. Prin forme de expresie și finalitate, ea a trebuit să fie și a fost militantă, i-a apropiat pe oamenii epocii de problematica națională, i-a familiarizat cu obiectivele acesteia, a pregătit societatea pentru a-și însuși și afirma opțiunile politice.

Firește, când apreciem în această optică rolul culturii ne gândim la maniera în care a fost răspîndită și receptată la nivelul general al poporului, nu numai la acel al elitelor. Prin intermediul ei, instinctele s-au transformat în sen-

³⁵ În acest sens, Ch. Bagot, ambasadorul Angliei în capitala Imperiului otoman, constatînd dezacordul între mișcarea lui Tudor Vladimirescu și Eterie, sublinia că, chiar așa stînd lucrurile, „felul în care a fost făcută cererea (adresată Porții) și atitudinea amenințătoare ce au adoptat-o (răsculații), face cu neputință înțelegerea întregii sale acțiuni într-o altă lumină decît aceea a unei insurecții depline și fățișe”. Cf. *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1980, p. 197. Cercetări ulterioare și documentele turcești vor aduce, cu siguranță, un plus de certitudine în acest sens.

³⁶ O exemplară analiză în acest sens la Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene* (capitolele : *Iluminismul politic românesc*, p. 201—234 și *Solidarități moderne în societatea secolului al XVIII-lea românesc*, p. 235—246).

³⁷ Istoricul englez Seton-Watson constată că, în majoritatea țărilor, în Europa centrală și în Balcani, cele două procese, formarea unei conștiințe naționale și formarea unei ideologii (naționale) bazată pe doctrina europeană post 1789 a națiunii — care împinge spre crearea unor mișcări naționale — s-au dezvoltat în același timp și s-au influențat unul pe altul. Cf. *Le développement de la conscience nationale en Europe orientale*, p. 12—13.

țimente și convingeri; oamenii au înțeles realitățile timpului lor; conștiința de neam a evoluat spre forme moderne. Îmbrăcînd, firesc, haina națională³⁸, ea a fertilizat ogorul avid românesc, dînd un rod de o bogăție incomensurabilă.

Este imposibil să se poată cîntări greutatea și valoarea acestei producții, mijloacele ne lipsesc. Avem informații, relativ exacte, asupra unor laturi: asupra circulației cărții³⁹, asupra bibliotecilor particulare, asupra contactelor cu cultura europeană și asupra iluminismului⁴⁰. Cunoaștem mai bine efectele, pe linia cărora se înscrie activitatea lui Inochentie Micu, mișcarea Supplex-ului, opera *Scolii ardelenne*. Lupta politică națională, la rîndul ei⁴¹, a reprezentat, într-un oarecare sens, o prelungire, dar, totodată, și o concentrare, o sublimare a activității culturale, militantă în toate formele sale de expresie.

Fără să mai insistăm și asupra altor factori care, în secolul al XVIII-lea, au contribuit la cristalizarea conștiinței naționale⁴², am dori să ne oprim aici asupra unui fenomen, semnificativ, ni se pare, pentru marcarea contribuției provinciilor românești la închegarea și definirea acestei conștiințe. Este vorba de mutarea alternativă a centrului de greutate a mișcării cultural-politice în cele trei țări românești. Acest proces, de *transculturajie*, cum a fost numit⁴³, interpretat, la vremea sa, de G. Ibrăileanu în spiritul teoriei influențelor⁴⁴, are o deosebită importanță pentru problema care ne preocupă. Cît despre *necesitățile românești* care au generat această alternare, ele sînt prea cunoscute pentru a mai solicita explicații.

În secolul al XVII-lea și al XVIII-lea — deși nu cu aceeași amploare — circulația cărților din Țara Românească și Moldova în Transilvania, îndeosebi, a fost intensă. Cercetările efectuate pînă acum au descoperit, în Transilvania, un număr de peste 2200 cărți venite din teritoriile extracarpatice⁴⁵. O bună parte dintre acestea aparțin secolului al XVII-lea, considerat, pe nedrept, credem, „secol de aur al culturii medievale românești”. Practic, producția sa culturală nu aparține evului mediu; este, limpede, de factură modernă. Denumirea de „secol al

³⁸ Este interesant de reținut faptul că domnitorii fanarioți înșiși s-au făcut promotorii răspîndirii culturii în limba poporului. Răspîndirea cărții religioase și laice și justificările din predosloviile domnești sînt semnificative pentru curentul general pe care domnitorii, în opera lor de guvernare, au fost nevoiți să-l promoveze sau, uneori, l-au respectat și promovat din convingere.

³⁹ Cf. N. Stoicescu, *De la conștiința de neam la conștiința națională*, loc. cit. Un paragraf este consacrat circulației cărților, a cărțurilorilor, a copiștilor și a dascăliilor (p. 110—112). Este oferită o bogată bibliografie.

⁴⁰ Pompiliu Teodor, *op. cit.* și volumul *The Enlightenment and Roumanian Society*, Edited by Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1980.

⁴¹ A se vedea, mai ales, D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum și Răscoala lui Horea, Vezi și Gh. Platon, Quelques particularités du mouvement national roumain à la fin du XVIIIe siècle et la première moitié du XIXe*, in *Nouvelles études d'histoire*, t. V, p. 2-a, București, 1980.

⁴² În pertinentul său studiu, N. Stoicescu mai amintește de rolul jucat de domniile fanariote în *unificarea organizării social-politice, de mișcările demografice interromânești, unitatea de credință și conștiința ei*, sensul nou, modern al termenilor de patrie, neam, națiune ș.a. Cf. *De la conștiința de neam la conștiința națională*, loc. cit.

⁴³ Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 35.

⁴⁴ G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, 1909, p. 1 și urm.

⁴⁵ Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, p. 79 și urm.

renașterii românești“⁴⁶ îi definește mai bine esența. *Cazania* lui Varlaam, de pildă, a înregistrat răspîndirea cea mai mare: pînă în 1970, în Transilvania și în Banat, au fost descoperite 105 exemplare. Cartea a împlinit o importantă misiune pe linie națională⁴⁷.

În cuprinsul acestei deschise și largi politici de apropiere culturală, de afirmare a personalității proprii, se înscrie și acțiunea desfășurată pe planul istoriei, de subliniere a romanității, continuității și a unității românilor. Cărturarii și istoricii epocii, pornind de la realitățile vremii lor, dînd expresie și explicînd științific sentimentele intime ale poporului, din rîndul căruia făceau parte, au reliefat, puternic, temeiurile unității românești. A fost, aceasta, o acțiune care se înscria pe direcțiile culturale ale vremii, dar care avea un declarat obiectiv politic.

„A lăsa nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, afirma Miron Costin sentimentul care-i justifica scrisul, este inimii durere. Biruit-au gîndul să mă apuc de această trudă, continua el, să scoț lumii la vedere felul neamului din ce izvor și seminție sînt lăcuiorii țării noastre, Moldovei și Țării Munteneste și românii din țările ungurești... că toți un neam și odată descălecați sînt... Locul dară acesta unde este acum Moldova și Țara Românească este drept Dachia cum și tot Ardealul cu Maramoroșul și cu Țara Oltului“⁴⁸.

Această acțiune culturală, desfășurată în Moldova și în Țara Românească, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea, care și-a găsit o atît de strălucită sinteză în opera lui Dimitrie Cantemir, în *Hronicul* acestuia, a oferit substanța și temeiurile *ideologiei naționale*, care avea să stea la baza luptei politice în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Contribuția istoriei trebuie apreciată nu izolat, ci în cuprinsul general al activității secolului, în care acțiunea politică (în prelungirea actului de la 1600), efortul cultural și legăturile economice se înscriau pe aceeași linie directoare. Este greu, desigur, să poată fi apreciată măsura în care aceste adevăruri istorice, definite științific de cărturarii vremii, au fost răspîndite și cunoscute în mase. Dacă asupra circulației cronicilor informațiile sînt puțin generoase, în schimb, existența ideilor ne este semnalată pretutindeni pe pămîntul românesc, în diverse forme de manifestare: culte sau populare, ecleziastice sau laice.

Instaurarea regimului fanariot în Principate a pus capăt activității, în acest sens, inițiată și dirijată de conducerea de stat, fără s-o oprească cu totul, însă. Rezistența românească devine mai puternică, se retranșează, spre periferie. Capitalele, cu unele excepții, în care este implicată domnia, așa cum am constatat, nu mai sînt, în aceeași măsură, centrele de iradiere ale vieții spirituale românești. Rîmnicul, de pildă, devine un important centru tipografic de unde cartea românească s-a răspîndit, cu generozitate, în Banat și în Transilvania⁴⁹.

⁴⁶ Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 161. Autorul constată că, în secolul al XVII-lea, țările române au mers în deplină sincronizare cu Europa occidentală. *Ibidem*, p. 162.

⁴⁷ Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor...*, p. 83.

⁴⁸ Miron Costin, *Opere*, Ediția P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 207, 212, 222, 229, 241, 254.

⁴⁹ Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor...*, p. 89.

Întreaga moștenire a secolului al XVII-lea, prin sinteza cantemiriană, este preluată în veacul al XVIII-lea de Transilvania, prelucrată în acord cu realitățile de aici și transformată în doctrină politică. Supplex-ul reliefează măsura în care opera culturală din secolul anterior — care dăduse expresie sentimentelor ancestrale ale poporului — devenise parte componentă a gândirii și a ideologiei politice românești. Supplex-ul poate fi apreciat drept *actul de naștere al națiunii române moderne*. Transilvania, prin reprezentanții curentului generos al *Scoalei ardelenne*, a elaborat ideologia națională românească. Prelucrând și innobilind materialul ideatic pe care-l primise din moștenirea românească, îl restituie națiunii, în înțregul ei, în sensurile și în definițiile lui subliniate politice. „*Mult iaste a fi născut român*”⁵⁰, exclama Samuil Micu, desprinzind concluzia cu privire la răspîndirea istoriei în păturile largi ale poporului.

Caracterul militant al demersului istoric este mai viu subliniat de Petru Maior, a cărui carte — *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* — a avut o excepțională răspîndire și audiență.

Întru-un sens și în limite limpede reliefate, iosefinismul a favorizat ascensiunea națiunii române⁵¹. La adăpostul acțiunii culturale, legale, continuată și în epoca restituțiilor și chiar sub regimul patronat de Metternich, românii și-au definit ideologia politică națională, la temelie căreia stătea moștenirea secolului anterior, căreia, de la început, încă, i-au afirmat caracterul *general, românesc*. Românii din Principate, luptînd în același sens, al unității, în condiții politice deosebite, create de evoluția *problemei orientale*⁵², s-au orientat spre realizarea practică, parțială, a unirii Moldovei și a Țării Românești și recunoașterea statutului politic de autonomie, care decurgea din vechile capitulații. Memoriul lui Mihai Cantacuzino, din 1772, este semnificativ în acest sens⁵³.

Desfășurată în condiții deosebite, care solicitau forme specifice, lupta politică națională, în Transilvania și în Principate, se completa, era organică, unitară, îndreptată spre același orizont românesc. Cînd, după 1821, regimul fanariot a fost înlăturat, au fost instaurate domniile pămîntene și au fost create condițiile pentru afirmarea spiritului național în plenitudinea formelor sale de expresie, centrul de greutate se deplasează din nou în Principate. Sinteza culturală și națională transilvană este încorporată în ideologia națională ce-și desăvîrșește profilul, definind limpede personalitatea unică a națiunii române.

Această deplasare continuă a centrului de greutate al mișcării culturale, militantă din chiar începuturile sale, devenită politică în finalul ei, însoțește, explică și definește procesul de formare și afirmare a națiunii române, reprezentînd o limpede subliniere a unității românești.

Așa cum se poate constata, nu ne-am propus să aducem în discuție fapte noi. Deocamdată, cîl pușin, *descoperiri* în acest domeniu sînt greu de imaginat. Stă-

⁵⁰ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Ediția C. Cimpeanu, București, 1963, p. 3—4.

⁵¹ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 259.

⁵² Gh. Platon, *Quelques particularités du mouvement national roumain*, loc. cit.

⁵³ Cf. *Mémoires et projets de réformes dans les Principautés Roumaines 1769—1830*, București, 1970, p. 37—38.

ruind asupra unor factori care, în explicarea fenomenului național, au fost considerați doar ca decor, am încercat să sugerăm o firească lărgire a orizontului în care acționează factorii constitutivi ai națiunii și ai conștiinței naționale, într-o dinamică și complexă interacțiune. În măsura în care sugestia noastră va găsi ecou, avem convingerea că metodologia predării acestei importante probleme a istoriei patriei va fi îmbunătățită, ceea ce, evident, va reprezenta un netăgăduit câștig.